

свідчення паралелізму і особливостей розвитку духовної культури двох країн. – [Електронний Ресурс]. – Режим доступу: [http://Uk_msshr_2014_20\(2\)_33.pdf](http://Uk_msshr_2014_20(2)_33.pdf); **29.** Тулаев П.В. Предисловие // Венелин Ю.И. Истоки Руси и славянства / Отв. ред. О.А. Платонов. – М.: Институт русской цивилизации, 2011. – С. 5-44; **30.** Органджиева Ц. Виктор Иванович Григорович и неговиот интерес за македонскиот јазик, литература и фолклор // Школство, просвета и култура во Македонија во времето на преродбата. – Скопје, 1979. – С. 111-127; **31.** Ученое путешествие Ю.И. Венелина в Болгарию (1830-1831) / Публикация подготовлена Г.К. Венедиктовым; Отв. ред. В.С. Ефимова. – М.: Институт славяноведения РАН, 2005. – 151 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://e-heritage.ru/ras/view/publication/general.html?id=47721855>; **32.** Хаджиконстантинов-Джинот Й. Об основанию Българского Патриаршества // Гласник Друштва сръбске словестности – 1855. – Кн. VII. – С. 174-177. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.strumski.com/books/Djinot_BG_Patriarshia.pdf; **33.** Шофман А.С. Из истории русских путешествий в Македонию. – Известия Всесоюзного географического общества. – М.-Л., 1960: Изд-во АН СССР. – С. 54-56.

УДК [94:27-876.2](449.1/43)”10/11”

Андрій ПОГРЕБЕННИК

КАТАРИЗМ У СОЦІАЛЬНОМУ ВИМІРІ ОКСИТАНІЇ XII-XIV ст.

Стаття присвячена особливостям структурної організації катарських общин, побуту та повсякденному життю вірян і проповідників, соціальній характеристиці адептів Церкви Добрих Людей. Особлива увага приділяється способу життя, видам занять та господарювання у катарських громадах, а також ключовим аспектам взаємовідносин віруючих з «доскональними», питанням сім'ї та шлюбу, емансипації жінок. Катарська Церква аналізується з позиції побутових реалій та внутрішнього устрою.

Ключові слова: Окситанія, катаризм, катарські будинки, досконалі, віруючі, Добрі Чоловіки, Добрі Християнки.

Андрей ПОГРЕБЕННИК

КАТАРИЗМ В СОЦІАЛЬНОМ ИЗМЕРЕНИИ ОКСИТАНИИ XII-XIV вв.

Статья посвящена особенностям структурной организации катарских общин, быта и повседневной жизни верующих и проповедников, социальной характеристике адептов Церкви Добрых Людей. Особое внимание уделяется образу жизни, видам занятий и предпринимательству в катарских общинах, а также ключевым аспектам взаимоотношений верующих с «совершенными», вопросам семьи и брака, эмансипации женщин. Катарская Церковь анализируется с позиции бытовых реалий и внутреннего устройства.

Ключевые слова: Окситания, катаризм, катарские дома, совершенные, верующие, Добрые Мужчины, Добрые Христианки.

Andriy POHREBENNYK

CATHARISM IN THE SOCIAL DIMENSION OCCITANIA XII-XIV CENTURIES

This article is devoted to the peculiarities of structural organization of the Cathar community, life and everyday life of believers and preachers, followers of the social characteristics of the Church of Good People. Special attention is given to lifestyle, occupations and management in the Cathar community, as well as key aspects of relations between believers of the perfect marriage and family issues, women's emancipation, Cathar church analyzed from the perspective of domestic and internal structure.

Numerous historical documents as records, archives such diverse acts, according to the social and economic conditions that made possible the spread Catharism in Occitania. The earliest registers Inquisition describe the details of everyday life and worship, and call the names of the faithful and perfect, note their social role, remember their relatives and even details of his private life, which led to the involvement of a new religion.

The relevance of this topic is that research in the context of a social nature kataryzmu must define the features of social relations and conditions of the emergence and spread of religious phenomena. Popularity faith in good people Languedoc was closely related to the close ties that have supported Qatar preachers and members of the community and the broad masses of the population in almost all spheres of society.

The peculiarity of the region Occitania was that there Catharism gradually entered into all areas of society through the feudal nobility and status. These are the registers of the Inquisition, notification of events Verfey and Albi, in Colloquy ombre, Nov. Raymond V of Toulouse and in general all documents of the second half of XII century. Catharism appears in the text, as a phenomenon, which is supported by the nobility as petty Knights shipyards, Albi ombre and large Senhora such as Raymond VI of Toulouse, Roger and his wife Azalayis Toulouse, Count de Foix family, etc.

The peculiarity of the state of feudal Languedoc was that the city consuls cities – Toulouse, Carcassonne, Beziers and others. authorities were fierce opposition high nobility, including the Count of Toulouse and Viscount Trenkavel. Vassals this was poor. Led to the impoverishment lack seniority rights in customary Roman law in force in the region where senioriyi divided among several heirs, among which could be his daughter. For example, a small castle Miraval in early XIII century belonged to at least six co-owners. At the same time knights in the service of Senhora castle attaching it to the tower of the fortifications and the piece of land gradually rose to the rank of co-owners. This poor and numerous small nobility, was the most favorable environment for the spread of the good people of faith.

Keywords: *Occitania, Catharism, Cathar houses, perfect believers, Good Men, Good Christian.*

Численні історичні документи, як хроніки, так і різноманітні архівні акти, повідомляють про соціальні та економічні умови, які зробили можливим поширення катаризму в Окситанії. Найбільш ранні реєстри Інквізиції описують деталі повсякденного життя і культу, називають імена віруючих та «досконалих», відзначають їхню соціальну роль, згадують рідню та навіть подробиці приватного життя, що призвели до

залучення в нову релігію. В означеному контексті актуальність виділеної проблематики мотивується тим, що в контексті дослідження соціальної природи катаризму вимагає визначення особливостей суспільних зв'язків та побутових умов виникнення та поширення цього релігійного явища. Популярність віри Добрих Людей у Лангедоці ґрунтувалась на тісних зв'язках, які підтримували катарські проповідники й члени общини з широкими масами населення практично в усіх сферах життя суспільства.

Важливими джерелами для вивчення історії та суті еретичних виступів є, перш за все, твори еретиків-катарів. До сьогодення збереглися їхні богословські трактати й три т. зв. ритуали. Найважливішим релігійним твором катарської теології залишається «Книга про два Начала» [2]. Матеріал для вивчення катарської літургії містять в собі Латинський Ритуал із Флоренції, Ліонський (Провансальський) Ритуал [4] та Дублінський Ритуал [1], складені провансальською мовою. Цікаві свідчення містять матеріали допитів [7] еретиків інквізитором, отримані у 1245 р., що зберігають основні постулати й догми катарського віровчення. Не менш важливу інформаційну вагу мають апокрифічні тексти. Богомільський апокриф «Тасмна вечеря» або «Interrogatio Johannis» [6] являє собою текст, який був написаний до виникнення вчення середньовічних катарів і зберігає основні ідеї цього еретичного руху.

Переходячи до висвітлення й комплексного аналізу тематичної історіографії, присвяченої проблемі народно-релігійних рухів у Франції XIII-XIV ст., у першу чергу необхідно відзначити, що вона на сьогоднішній день є достатньо обширною та повною, оскільки збереглося багато автентичних писемних джерел означеної епохи. Разом з тим, доречно підкреслити, що ґрунтовних, фахових монографічних робіт, де глибоко досліджуються аспекти й особливості саме теологічних та догматичних засад, які містилися у програмах еретиків, не так багато.

З іншого боку, окреслена проблематика тією чи іншою мірою аналізується, характеризується й оцінюється в цілому ряді публікацій – наукових статей, концептуальних праць і т.п. Зокрема, питання – виникнення й поширення еретичних рухів у своїх роботах досліджували М. Осокін [27], Л. Карсавін [17], Н. Сідорова [30], Е. Гутнова [11]. Так само концептуальністю і високим методологічним рівнем відзначені наукові студії західноєвропейських (французьких, англійських, німецьких) фахівців XX – початку XXI ст., серед яких варто виділити дослідницький доробок А. Бренона [10], Г. Лі [19], А. Люшера [22], Ж. Мадоля [23], Р. Каратіні [15], Р. Неллі [26].

Особливістю регіону Окситанії у XII-XIV ст. було те, що тут катаризм поступово увійшов в усі сфери суспільства за допомогою феодалної знаті. Про це свідчать реєстри Інквізиції, повідомлення про події у Верфеї та Альбі, колоквиуми у Ломбері, відомий лист Раймона V Тулузького та загалом усі тематичні документи другої половини XII ст. Катаризм з'являється в текстах як феномен, що користується підтримкою південнофранцузької знаті, як дрібної – рицарів Верфея, Альбі, Ломбера, так і великих сеньорів, таких як Раймон VI Тулузький, Роже Тренкавель та його дружина Азалаїс Тулузька, графська родина де Фуа та ін. [10, с. 67].

Особливістю політичної ситуації в Лангедоці було те, що консули великих міст – Тулузи, Каркассона, Безье та ін. становили жорстку опозицію владі вищої знаті, зокрема – графа Тулузького й віконта Тренкавеля. Васали цього регіону були неможливими. До зубожіння призвела відсутність права старшинства у звичаєвому романському праві, яке діяло в цьому регіоні; його суть – сеньорії ділилися між декількома спадкоємцями, серед яких могли бути і доньки [12, с. 89]. Наприклад, невеликий замок Міраваль на початку XIII ст. належав шести співвласникам. У той же час рицарі, котрі перебували на службі у сеньора замку, приєднавши до фортифікаційної споруди вежу, частину укріплень і клаптик землі, зрештою також підіймалися до рангу співвласників. Ця бідна й чисельна дрібна знать стала найбільш сприятливим середовищем для поширення віри Добрих Людей [14, с. 116].

Крім того, в регіоні існували відчутні адміністративні проблеми: віконство Тренкавель (Каркассон, Альбі, Безье, Разес) було надто великим територіальним утворенням, погано керованим і погано контрольованим. Міське бюргерство, яке лише зароджувалося, та патриціат прагнули скинути владу віконтів; як наслідок – самі віконті приносили оммаж королю Арагона з метою захиститися від своїх могутніх сусідів – графів Тулузьких і де Фуа, з якими, однак, вони були мали родинні зв'язки. Тому, як зазначає Анн Бренон, розмежування катарських єпископств Тулузен і Каркассес між Монреалем і Фанжу переслідувало політичну ціль [16, с. 205].

Разом з тим, широке залучення до «нового християнства» було характерним переважно для дрібної знаті, а не для великих магнатів (за винятком їхніх дружин – А. П.). Духовно-світоглядні причини, які залучали до катаризму представників феодалних кланів, не є цілком очевидними, адже Добрі Люди проповідували, що злий дух, захопивши добрі божественні створіння, викликав у них перш за все прагнення до влади, а вже потім до тілесних втіх. Нариклад, катар Гійом Белібаст

проповідував інквізитору Жаку Фурньє наступне: «Злий бог сказав їм... що вони зможуть полювати з однією пташкою на іншу, з однією твариною на іншу, і що одні з них стануть королями, інші графами, інші імператорами та панами над рештою, і що він (*злий бог* – А. П.) допоможе їм пізнати добро і зло, якщо вони підуть за ним...» [10, с. 75].

Для науковців, однак, залишається відкритим питання, яким чином катаризм, що принципово засуджував світську ієрархію, особливо феодальну, й називав таку популярну аристократичну розвагу як полювання, «диявольським задоволенням», міг забезпечити прихильність знаті. Вбивство суперечило євангельським заборонам, що складала сенс життя Добрих Християн: «Не вбий», навіть тварину. Тому Добрий Християнин, посвячений через *consolament*, не міг не проповідувати своїм аристократичним парафіянам відрази до полювання [23, с. 108]. Зрозуміло, ще тяжчішим гріхом було вбивство людини, і навіть засудження до смертної кари задля правосуддя і утвердження людської влади – «диявольської влади» [15, с. 34].

Немає сумнівів, що виходячи з бачення катарами світу як диявольського, розкіш, світська ієрархія та влада також не мали для них іншої сутності, окрім диявольської. Феодальне правосуддя, яке у феодальному світі було невід'ємно пов'язаним із втіленням й уособленням монархічної влади, так само заборонялося Євангелієм: «Не засуджуйте, і не будете засуджені» (Лк. 6, 37). Саме з цих причин «Досконалі» високого рангу іноді виступали арбітрами у вирішенні суперечок між вірянами та дрібною знаттю: так, у Монсегюрі, катарський єпископ Бертран Марті вирішив тяжбу між П'єром Роже де Мірпуа і представниками міста Ларок д'Ольм [10, с. 76].

Відмова катарської Церкви від насилля, війни і страт, відразу до світської ієрархії й заперечення права світського правосуддя, природно, не сприяли успіху проповіді Добрих Людей серед південнофранцузької знаті. Фактично відносини, що встановилися між Церквою Добрих Людей та дрібними окситанськими феодалами, ніколи не були діловими, однак являли собою міцні зв'язки вірян з їхньою Церквою [16, с. 34].

Доречно підкреслити, що катаризм мав поширення в регіонах європейських шляхів торгівлі та обміну, разом з тим, в Окситанії він залишався насамперед привілейованою релігією як магнатів та сеньйорів, так і небагатих рицарів. Прошарок міської буржуазії в цю історичну епоху, епоху свого виникнення, відразу ж спробував пристосувати власні смаки та звичаї до моди вищого світу, і навіть зробити перші кроки у сфері економічного й політичного розвитку [15, с. 298]. Прикладом слугує соціально-культурний феномен трубадурів, вихідців не лише з середовища знаті, а й буржуазії, особливо в регіоні Тулузи. Християнство

Добрих Людей так само стало своєрідним модним віянням, проявом снобізму заможних верств, яким бракувало «благородності» походження й вродженого аристократизму [22, с. 197].

Окситанський міський патриціат намагався використовувати соціально-економічне піднесення завдяки успішній міжнародній торгівлі між Тулузою та державами середземноморського регіону з метою зміцнення особистої політичної влади й соціального статусу. Південні «рицарські» родини зі свого боку не були вороже налаштовані до соціальної активізації міської буржуазії всупереч презирству, яке через два століття вже відкрито демонструвала військова знать по відношенню до світської. В Окситанії, Шампані та Північній Італії саме міській патриціат перебував на вістрі цієї нової інтелектуальної моди [10, с. 84].

Варто зазначити, що на відміну від кліру Римської Церкви, Добрі Християни брали участь у трудових відносинах. Правила й приписи зобов'язували їх заробляти собі на життя за прикладом апостолів, які володіли різними ремеслами. Ле Терм, віруючий з Акса, пояснював Жаку Фурньє послання катарського проповідника до населення міст і сіл: «Він говорив ... що попи і клірики тому були злими людьми, що вимагали й брали у людей десятину та податки, а не заробляли власними руками...» [10, с. 83].

Натомість Катарська Церква не обкладала віруючих поборами для підтримки свого існування; у неї не було ані Статуту, ані необхідного юридичного та адміністративного апарату для стягнення подібного типу податків, які суперечать її євангельській доктрині. «Досконалі» жінки та чоловіки працювали власноруч; прибуток від цієї роботи становив значну частину фінансових надходжень до їхньої Церкви, яка отримувала також різноманітні дари і спадщину, особливо після *consolament* помираючих [11, с. 31]. Катарська Церква не вимагала від вірян практично нічого, але вона широко практикувала звичай приймати добровільні дарунки по мірі можливостей парафіян. Кожен член Церкви, від звичайного «Досконалого» до єпископа, без сумніву, дотримувався аскетичного життя та обітниць бідності [27, с. 232].

Катарські «будинки» – будинки досконалих чоловіків та жінок, – що відкривалися в містах й містечках, одночасно слугували центрами проповіді й молитви, а також ткацькими, швейними майстернями з виробництва різних ремісничих предметів, необхідних для повсякденного вжитку: від дерев'яного посуду до рогових гребенів для волосся. Наприклад, у Фанжу, до такого «будинку» – ткацької майстерні П'єра Бельома і Арнота Клавелєя, приходила дівчинка Гільєльма Ломбард; вона приносила мотки вовни і отримувала в обмін «горіхи й добре слово»; про це, вже

у зрілому віці, вона розповіла інквізиторам [26, с. 117]. Симптоматично, що завдяки своїй дуалістичній метафізиці та Правилам євангельського життя, катарська Церква була пов'язана з економічним світом буржуазії та обміну більше, ніж з традиційними земельними і сільськими відносинами феодальної сеньоріальної системи. На відміну від Католицької Церкви, катарська Церква не мала можливості засновувати нові монастирі, не володіла землями та маєтками. У неї не було ні орендарів, ні тим більше кріпаків, які б працювали на її полях та виноградниках. Вона являла собою громаду християн, котрі працювали й одночасно проповідували. У містах і селищах ця Церква відкривала «будинки», що відігравали роль центрів запровадження та поширення християнських практик, де усі члени громади були зобов'язані займатися ремеслами, щоб заробляти на життя, крім того, – і дотримуватись встановлених правил. Коли «Досконалі» подорожували з місією проповідування виконання таїнства *consolament*, вони іноді наймалися в якості сільськогосподарських сезонних робітників до світських господарів [19, с. 301].

Природно, що Добрі Люди ставали одночасно проповідниками та роздрібними торговцями, які продавали продукцію катарських майстерень. Відвідуючи велелюдні мандрівні ярмарки, катари доволі легко адаптувалися до навколишнього середовища і здобували прихильність інших продавців та покупців. Згідно джерел «Досконалі» займалися різними ремеслами, однак, переважно, «мобільними», наприклад, були лікарями або теслями. У період між пастирськими місіями, повертаючись до свого рідного «будинку», Добрі Люди займалися ткацтвом, шкіряним виробництвом, шили та виготовляли нову продукцію, яку потім збували [10, с. 79]. Характерно, що ставши Добрими Християнами, колишні рицарі не соромилися «принижуватися» працею. Типовий приклад: «Гійом д'Ельвес казав... що коли він жив потім у Кордесі, то бачив, як вони («Досконалі» – А.П.) публічно тримали там швейну майстерню. Він бачив Гійома де Вірак, рицаря з Кордеса... який ткав разом з ними» [10, с. 82].

Тісний зв'язок торгової буржуазії з катарською Церквою не можна відносити ні до соціального «снобізму», в порівнянні з аристократичним суспільством, ні до духовної євангелізації, яку «Досконалі» – роздрібним торговцям – легше було проводити серед купців. Причина полягала в частоті соціальних контактів і симпатіях купців та ремісників до кліру «з їхнього середовища». Для прошарку буржуазії значно привабливішою залишалась релігійна інституція, яка не вважала лихварством отримання прибутку і, на відміну від Римської Церкви, не загрозувала відлученням тим, хто отримував цей прибуток. Катарська Церква, як вже згадувалось, не вимагала десятини й нікого не відлучала [22, с. 164].

В одному з реєстрів італійської Інквізиції, цитованому хроністом Деллінгером, зазначається, що Добрі Християни нібито мали власну розроблену доктрину в питанні про отримання прибутку. Зокрема документ фіксує: «Понад те, вони кажуть, що не є гріхом отримувати прибуток, принаймні, якщо це не шахрайство, оскільки шахрайство є гріхом...» [27, с. 411].

Катарська Церква не мала ні метафізичних, ні практичних причин зневажати отримання прибутку, і купецтво залюбки схиялялося до тієї християнської Церкви, яка дозволяла йому процвітати. Разом з тим, катарські «Досконалі» не практикували лихварство. Звісно, Церква Добрих Християн мала певний статок завдяки наполегливій праці «Досконалих», дарчим актам і спадщинам, проте, незважаючи на бідне життя своїх служителів, вона потребувала грошей [11, с. 34]. У період переслідувань були необхідні кошти, щоб оплачувати підпільних провідників, які доправляли катарів у безпечні місця, або солдатів та рицарів, які їх захищали. В мирний час кошти вимагались для утримання будинків-майстерень, закупівлі сировини чи видання книг [10, с. 63].

Гроші катарської Церкви ніколи не вкладалися у земельну власність, а завжди залишалися у ринковому обігу. Негоціанти Лангедоку й Ломбардії довіряли їм чималі грошові суми на зберігання, оскільки всім була відома чесність та порядність Добрих Християн, і Церква використовувала ці фінанси разом з власними коштами, можливо, примножуючи їх. З іншого боку, навряд чи доречно вважати катарського «Досконалого» справжнім лихварем на кшталт євреїв, але одночасно не можна заперечувати, що в Окситанії та Північній Італії Церква як колективна інституція, відіграла роль своєрідного банку. «Катарський банк» працював ретельно й сумлінно, завжди дбаючи про те, щоб повернути вклади навіть у період діяльності Інквізиції, оскільки шахрайство вважалося ними гріхом [10, с. 66]. Саме тому банк не лише надавав різного роду послуги місцевим ремісникам і торговій буржуазії, він так само органічно вписувався у загальний економічний підйом епохи. Особливо це відчувалось у Північній Італії, де великі «банкірські» сім'ї ломбардців, зокрема флорентійські, були переважно «катаро-гібелінськими» за віросповіданням [15, с. 208]. Отже, катарська Церква швидко вписалася у процес створення «фінансової економіки» у Південній Франції та Північній Італії. Проте, у середовищі буржуазії не існувало однастайності щодо підтримки християнства Добрих Людей: якщо в Окситанії вона була масовою, то в Нарбонні або Безьє більшість населення тяжіло до ортодоксії. Разом з тим, не спостерігався ні явний, ні прихований антагонізм, який міг би перешкодити поширенню в цьому суспільстві нових релігійних ідей.

Джерела свідчать, що Окситанія була західноєвропейським регіоном з найбільш сприятливими для укорінення катарського християнства соціально-культурними та економічними умовами. Цей варіант християнства достатньо відчутно інкорпорувався в усі соціальні верстви, поширюючись в руслі новаторських економічних змін, яким належало майбутнє. Проте, в інших великих регіонах історичної експансії катаризму, – в Шампані та Ломбардії-Тоскані, цей процес був обмеженішим: ярмарки Шампані відігравали певну роль у пропаганді доктрин й поширенні проповідей, але буржуазію та знать катарське вчення не цікавило, і, як відомо, основною соціальною базою місцевого катаризму залишались переважно дрібні клірики та селяни [27, с. 334]. В Північній Італії, навпаки, патриціанська верхівка підтримувала катарську Церкву. Разом з тим її схильність до дуалістичного християнства ніколи не досягала рівня соціальної «реалізації», притаманної окситанському суспільству. В Італії катаризм позначався рисами елітаризму, тобто був патриціанським інтелектуальним явищем [26, с. 324].

В окситанській «зоні впливу» катаризм, як уособлення представників панівних верств перетворився на «масовий» феномен цілого суспільства. Документи Інквізиції, які є головними джерелами соціально-економічних досліджень і «статистики» еретичного середньовічного світу, достатньо численні та інформативні; отже вони дозволяють здійснити певні підрахунки. Залежно від територій впливу тієї чи іншої великої «катарської сім'ї», областей, охоплених проповідями відомого «Досконалого», економічних або політичних інтересів, а також від епохи, пропорція катарських віруючих по відношенні до решти місцевого населення коливалася у відсотковому відношенні від 30 до 50 % [10, с. 175]. Звісно, ці підрахунки є відносними. У великих містах катаризм був менш поширений і з'явився там пізніше, ніж, наприклад, у малолюдних ремісничих бургадах Лаургаге. Повільно, але планомірно він завойовував й селянські верстви, які виявилися найбільш сприятливими до нових ідей, і лише вони у підсумку виявились єдиними, хто наприкінці історії катаризму, за часів окситанської «реконквісти» кінця XIII – початку XIV ст., захищали його [27, с. 373].

У досліджуваний період залучення селян значною мірою залежало від позиції сеньйоріальних родин, котрі володіли обширними феодами. До епохи репресій катаризм, як вже згадувалось, переважно залишався релігією знатних людей, політичної та культурної еліти регіону. Цим він був дещо схожий з італійським катаризмом, проте окситанська аристократія була менш урбанізована, ніж італійська. У Ломбардії й Тоскані катаризм, наприклад, являв собою одну з форм втілення «колективної» гіббелінської гордості вільних міст, а в Окситанії він знайшов підтримку серед

бідних рицарських родин мешкаючих у сільській місцевості [27, с. 452].

У даному контексті покажемо той факт, що резиденцією катарського єпископа Альбі переважно слугував Ломбер, Тулузького єпископа – Лавор або Сен-Поль-Кап-де-Жу, єпископа Каркассона – Кабарец чи Арагон. Окситанський катаризм, як підкреслюють фахівці, був феноменом бургів, де дрібні торговці та ремісники жили разом з пастухами і фермерами, а також – пліч-о-пліч зі збіднілими сім'ями рицарів [10, с. 93].

Немає сумнівів, що толерантне та мирне ставлення вищої окситанської знаті до Нової проповіді – визначальний фактор поширення «катарського християнства» серед місцевих громад, зокрема, віконта Тренкавеля, графа Тулузького і графа де Фуа, пов'язаних з підтримкою катаризму, католицький клір називав «захисниками єретиків»; і саме ця обставина відіграла роль приводу для організації папством хрестового походу проти них в 1209 р.

Тренкавель виявився одним з перших місцевих феодалів, які прихильно ставилися до проповідей Добрих Людей і забезпечували їхній захист. У той час, як Раймон V Тулузький, наляканий розмахом єресі, звертався по допомогу до ордену Сіто, королів Франції та Англії, Раймон Тренкавель приймав участь у диспуті в Ломбері, де єресіарх Олів'є вперше публічно висловив свої переконання. Син Раймона Роже II відрізнявся від батька яскравішим антиклерикалізмом, і оточив себе наблизеними, які сповідували нові релігійні ідеї [11, с. 34]. У його дружини Азалаїс у Бурлаці, поблизу Кастра, існував навіть павільйон, де вона гостинно приймала трубадурів та Добрих Людей.

У самому серці володінь Тренкавелів, в Альбіжуа, згідно історичних джерел сформувався головний центр «катарського християнства». Початковий етап пов'язаний з експедицією Св.Бернара, другий став наслідком диспуту в Ломбері. Особливе значення має те, що перші катарські єпископи Тулузи і, зрозуміло, Альбі й Каркассона, для яких це було природно, вважали за краще жити на території володінь Тренкавеля, у Сен-Поль-Кап-де-Жу, а не на землях графа Тулузького. Наприкінці XII ст. на терені віконтства Тренкавель існували дві повноцінні катарські Церкви: Каркассес і Альбіжуа, а також мешкала частина ієрархії Тулузи. У 1226 р., згідно з актом Піюссе, у володіннях Тренкавелів було створене ще одне єпископство, – Разес. На землях графа Тулузького функціонувала частина Тулузької Церкви, і менш структурно розвинута Церква Аженуа. На території графства Фуа зосередилось лише кілька дияконств Тулузької Церкви.

Згодом, після смерті Раймона V у 1194 р., графи Тулузькі більше не були ворогами Добрих Людей. Віротерпимий в релігійних питаннях Раймон VI особисто виявляв прихильність до «катарського християнства». Католицький хроніст П'єр де Во де Серне прямо

звинувачував його в тому, що він оточив себе «Досконалыми» та слухав їхні проповіді. Разом з тим, він методично розкрадав церковне добро, як і більшість великих та дрібних окситанських сеньйорів його часу, які залишались у переважній більшості антиклерикалами. Як і Тренкавель, Раймон V, однак, він робив щедрі пожертвування катарській Церкві й дійсно слухав проповіді «Досконалих» [15, с. 93].

Під кінець XII ст. налагодився стійкий зв'язок з катаризмом графської родини де Фуа. Граф Раймон Роже став найбільш радикальним антиклерикалом серед великих феодалів Окситанії. Його дружина Філіппа отримала *consolamentum* і заклала будинок «Досконалих» в Дюні. Його сестра Ексклармонда була посвячена на урочистій церемонії у Фанжу 1204 р. та відкрила власний катарський будинок. Католицькі хроністи повідомляють подробиці про те, як граф де Фуа власноруч відкрив перший катарський будинок у Пам'є. Раймон Роже очолив облогу абатства Сен-Антонен, як пише П'єр де Во де Серне, зі своїми рицарями і рутьєрами, під час якої вбили місцевого каноніка [19, с. 109].

У 70-х рр. XII ст. – в Альбіжуа і Каркассесі, у 90-х рр. XII ст. – в Тулузі та Фуа, обидва окситанські графи й віконт, з точки зору папства, були повністю скомпрометовані як захисники еретиків: доброзичливі до Церкви Добрих Людей, вони забирали майно у Католицької Церкви; їхні дружини та сестри сповідували катаризм; їхні васали були прихильниками нової релігії, як і значна частина знатних буржуа у підвладним їм містах [27, с. 206].

Ключовими пунктами опору катарів у роки Альбігойського хрестового походу були укріплені замки-фортеці та бургі. Хроніки хрестового походу повідомляють про т. зв. *castrum* (замки – А. П.), які перетворились на центри катарського спротиву: Мінерва, Термез, Кабарец, Монреаль, Лавор та ін. Наприкінці XII ст. вони були одними з найбільших фортифікаційних споруд і поселень в регіоні. Роль осередку поширення катаризму, зокрема відігравали замок і поселення Кабарец. Там мешкали єпископ Церкви Каркассес та диякон Кабарета Арнод От. Під час хрестового походу П'єр Роже де Кабарет був єдиним з великих феодалів Тренкавеля, який перемиг хрестоносців під Кабарецем. У 1220 р. Кабарец став центром окситанської реконкісти. Замки окситанських феодалів були найпривілейованішими місцями поширення катаризму [31, с. 91].

В контексті соціального виміру катаризму, Анн Бренон відзначала, що ключова роль у підтримці та пропаганді ідей альбігойців залишалась за жінками, які були найбільш активними пасіонарями Церкви Добрих Людей. Перші спалені «Досконалі жінки», Гарсенда та Гайлардія, як і перші мученики – «Добрі Чоловіки» Вігор де Ля Баконь, диякон Ажене, Жан Камбіаір, котрий проповідував у Фанжу, Гійом Бернар де Ланта, місцевий

сеньйор, що став «Досконалим» в перші роки Інквізиції, між 1232 і 1238 рр., є кращими представниками свого середовища і свого часу [10, с. 77].

Німецький історик Готфрід Кох ще у 1950-х рр. звернув увагу на значну кількість жінок в реєстрах Інквізиції. Його книга «Жіноче питання та ересь» висунула наступне пояснення цього феномену: в такому замкнутому релігійному світі, яким було західноєвропейське середньовічне суспільство, позбавлені будь яких прав жінки не мали іншого способу самовираження, крім сфери релігії, а залучення до еретичного руху дозволяло їм робити це масово. Природно, жінки могли бути почутими у Церкві Добрих Людей, на відміну від католицької релігійної системи, де вони мусили мовчати як на месі, так і в монастирі. У свою чергу тогочасні «Євангельські» ересі відповідали інтересам жінок: останні стояли біля витоків руху вальденсів і самі проповідували Євангеліє на дорогах, разом зі своїми «браттями». Катаризм у певному сенсі виявився чинником, що на побутовому рівні сприяв звільненню жінки порівняно з традиційними ментальними, соціальними, культурними, сімейними структурами Середньовіччя [11, с. 35].

Катаризм під свій «взірець» десакралізував шлюб саме в той період, коли Католицька Церква, навпаки, намагалася зробити з нього ярмо за допомогою таїнства шлюбу. Римська курія практикувала відлучення аристократів через їх поспішні розлучення або повторні шлюби, які асоціювалися з багатоженством, чи навіть шлюб між представниками однієї родини. Для катарів статевий акт у шлюбі або поза шлюбом був гріхом. Проте, цей постулат вимагає правильного розуміння, оскільки для пересічних вірян статеві відносини не були гріхом, а статевий акт поза шлюбом не являв собою більший гріх, ніж аналогічний акт у шлюбі. Виключення складали лише «Досконалі», які практикували повну аскезу. З іншого боку, ця своєрідна поступка була вигідною для «світських» чоловіків та жінок, однак у катарському соціумі ієрархи її практично не використовували [15, с. 149].

Специфічною залишалась й катарська інтерпретація питання народження та вагітності. Народження є необхідністю, незважаючи на тілесний гріх, оскільки кожна з занепалих душ тоді отримує можливість переселитися з тіла в тіло «у світі чужого бога», щоб, нарешті, знайти Благодать і Порятунк. Тому народження дітей не засуджувалося катарською Церквою. В епоху, коли будь-яка контрацепція суворо заборонялася папством, тим більше, що це асоціювалося у населення з чаклунськими діями, і коли на часті пологи – до того ж виживала лише одна дитина з чотирьох – були приречені навіть жінки старшого віку,

катарська Церква не заохочувала необмежену репродукцію [26, с. 291]. Реєстри Інквізиції свідчать: «Досконалі» публічно заявляли вагітним жінкам, що ті у своєму лоні носять демона. Згідно з вченням катарів, зародок дитини, ще не має душі; вона вселяється в нього з його першим криком. До народження немовля є «сотворінням зла», «шматком плоті», «простим одягом зі шкір», зрештою, воно є «порожньою тілесною в'язницею». З цього можна зробити висновок про всездозволеність, яка актуалізується для віруючих жінок-катарок у сфері контрацепції й навіть практики аборту [22, с. 101]. Однак, «Досконалі», для яких будь-яке вбивство, навіть тварин, залишалось гріхом, не могли радити їм подібних речей. Просто ідея аборту не так жахала катарську віруючу, для якої Бог був Творцем душ, як католицьку вірянку, для котрої Бог був Творцем не лише душ, а й тіл. Отже, катаризм надавав моральну підтримку переважно жінкам у віці 40-50 років, виснаженим пологами [30, с. 78].

Разом з тим, приклад з Ермесендою Вігу вказує на те, що подібні аргументи жінкам не подобалися, і навряд чи їх виголошували кожній вагітній. Навпаки, більше невідомий жоден випадок подібних необережних проповідей з боку «Досконалих», – тим паче, що вони явно не сприяли збільшенню кількості прихильників катаризму.

Своєю вірою в переселення душ катарське християнство суттєво підривало матримоніальну інституцію, засновану Римом. Ця інституція трималася на повному підпорядкуванні дружини чоловікові. На неї припадав основний тягар «подружніх обов'язків». Підпорядкування мало забезпечити контроль над цим слабким створінням, «хтивим за своєю природою», – як стверджували середньовічні церковні каноністи. Однак, це не призводило до руйнації сім'ї; натомість активізувався процес створення родин на більш егалітарній основі. Ось що, зазвичай, проповідували «Досконалі»: «Він казав про жінок, що душі чоловіків та жінок не мають між собою жодної різниці, але що Сатана, Князь світу цього, створив різницю в тілах...» [10, с. 76]. Таким чином, сексизм для катарів, по суті, залишався ілюзією або звичайним випадковим наслідком втілення.

В Кассеней, у Керсі, під час хрестового походу 1209 р. відбулася перша страта еретиків на вогнищі, що привернуло увагу Гійома де Туделя, автора першої частини «Пісні про хрестовий похід». Особливо його здивувала присутність серед еретиків «чудових дам», тобто жінок, які належали до знаті й вищого світу Окситанії; таких високородних дам зазвичай було важко обдурити та захопити [17, с. 121]. У структурі катарської Церкви «Досконала», проте, залишалася на рівні пересічного «Втішеного»: вона могла стати завідувачем «будинку» «Досконалих», що прирівнювало її до «Старшого» общини, але жінка ніколи не висвячувалась на диякона

або вищий сан. «Ролі» розподілялися наступним чином: Добрі Чоловіки вели більш мандрівний спосіб життя, в руслі постійних проповідей і богослужіння, а Добрі Християнки – більш осілий, в будинках, у молитвах та роботі, регулярно приймаючи візити ієрархів, які напучували, сповідували їх і охрещували послушниць [23, с. 61].

Виняткова роль катарської «Досконалої» полягала, як це не дивно, в сублімації традиційної ролі матері, дружини, бабусі, шанованої родички; вона відповідала за духовне та релігійне виховання власної сім'ї, усього ліньяжу, а також, відчувала себе відповідальною за формування їхньої свідомості. Живучи у своєму «будинку», «Досконала» займалася вихованням онуків. Вона забирала до себе й молодих незаміжніх доньок. До них могли приєднатися сироти, молоді дівчата без посагу; усі жінки та дівчата жили під моральним і духовним наставництвом найстаршої християнки-катарки, «Матріархині» [10, с. 94].

Будинок катарських жінок був взірцевим прикладом громадського життя: перш за все там перебували виключно жінки; він був економічно незалежним, оскільки вони самі себе забезпечували завдяки власній праці; жінки були різного віку та різного соціального походження. Одночасно катарський будинок відігравав роль притулка для нещасливих у шлюбі дружин і доньок без посагу. Іноді ним міг скористатися великий сеньйор, щоб відправити туди небажану дружину. Так, Раймон VI Тулузький порадив своїй другій дружині Беатріс, сестрі віконта Тренкавеля, стати «Досконалою», оскільки він волів знайти щастя в одруженні з донькою короля Кіпру [27, с. 217]. Заможні катарські дами, які відкривали будинки та керували ними, із задоволенням виконували свою соціальну роль, не розриваючи при цьому відносин з колишнім оточенням. Жінки скромнішого походження насолоджувалися життям, незалежним від чоловічого нагляду – батька, брата, чоловіка, – і в будь-якому випадку бажали забезпечити спасіння власної душі [15, с. 128].

Наприклад, Ломбарда, «Досконала» й стара дама з дрібних буржуа, досягла високого соціального статусу. Вона часто відвідувала у Фанжу своїх далеких родичів і знайомих, які відчували себе зобов'язаними приймати її з великою пошаною, «поклонятися» їй згідно з ритуалом *melhoramentum*, визнаючи посередництво Ломбарди між собою та Богом; тому навіть якщо катарська «Досконала» й не мала доступу до ієрархії Церкви, соціальна і духовна роль такої дами, зрозуміло, не йшла у жодне порівняння з роллю католицької черниці [23, с. 107].

У більш ніж в двох сотнях парафій Лаураге Бернар де Ко і Жан де Сен-П'єр допитали понад 5600 осіб, у тому числі – хлопчиків від 14 років, дівчаток – від 12. З них 31,8 % були жінки. З іншого боку не варто забувати,

що в епоху Середньовіччя смертність серед жінок, основною причиною якої були наслідки майже щорічних пологів, значно перевищувала смертність серед чоловіків. Крім того, у реєстрі згадуються імена 719 посвячених, з яких 45 % складають жінки, і це відноситься до періоду спогадів допитуваних, тобто – до 1210-1240 рр. Така пропорція є знаковою порівняно з пропорцією черниць в середовищі католицького кліру [10, с. 88].

Свідки розповідали Інквізиції про зустрічі з жінками – членами катарської Церкви, у 23 % всіх зафіксованих випадків. Починаючи з 30-х – 40-х рр. XIII ст., «Досконалі» жінки не могли більше мирно перебувати у своїх будинках; вони так само мусили тікати, щоб уникнути інквізиційного трибуналу. Окремі з них вирушили до Ломбардії, більшість сховалася у Монсеґюрі, решта переховувалась у печерах або чабанських літниках завдяки допомозі місцевих вірян. Останні катарки, які залишалися у підпіллі, повністю почали виконувати ті самі ролі, що й чоловіки: тепер вони активно проповідували і давали розраду страждущим. Прикладом може слугувати Гільєльма де Камплонг, котра переховувалась близько 20 років – між 1230 та 1250 рр.), або ж сестри Ламот. Остання відома окситанська «Досконала», Ода Бурель з Ліму, жила під ім'ям Жакоба у тривалій ізоляції, про що згадує Великий інквізитор Бернард Гі. Охрестившись у Ломбардії, вона повернулася в країну разом з «Досконалим» Філіппом д'Алайраком і проповідувала в Тулузі. У 1307 р., важко хвора, вона була схоплена, але померла від голоду чи внаслідок хвороби ще до оголошення вироку [19, с. 109].

Доречно зазначити, що кількість віруючих жінок в Окситанії стрімко зростала. На середину XIII ст. 27 % жінок, які свідчили перед Бернаром де Ко і Жаном де Сен-П'єр, зізналися в тому, що вони підтримують єретиків. Реєстри Інквізиції кінця XIII – початку XIV ст. фіксують одночасно збільшення відсоткового співвідношення віруючих жінок і значну динаміку їхнього залучення до віри. Коли настали важкі часи, і маховик репресій почав працювати на повну потужність, активні та ревні віряни практично замінили собою «Досконалих» жінок, які більше не могли виконувати своїх функцій. Фрагмент інквізиторського реєстру, т. зв. Клермон-Ферранд, що датується 1250-1258 рр., демонструє: з усіх *consolamentum* для помираючих, вміщених у реєстрі, понад 62 % було надано жінкам. Реєстри Бернарда Гі, складені п'ятдесят років по тому, містять вирок, 45 % яких було винесено жінкам; 58 % усіх посмертно ексгумованих – були жінки! Зрештою, 68,2 % всіх *consolamentum* для помираючих надали саме жінкам. Серед катарок, які протягом 1200-1220 рр. вступили до Церкви Добрих Людей, 68% походили зі знаті, а решта – переважно із заможних верств. Останні ж віруючі-жінки були,

здебільшого, селянського походження, і під кінець «катарської епохи» виявились відданішими релігії, ніж їхні одновіряни-чоловіки [27, с. 273].

Парадоксальним виглядає той факт, що у прихильних до катаризму ліньяжах жінки, зазвичай, активніше долучалися до нової віри. Найбільш яскравим прикладом слугує графська сім'я де Фуа, скомпрометована «катарським християнством» перед Римською Церквою. Кожне її покоління давало щонайменше двох «Досконалик» жінок: за графа Раймона Роже (1188-1223) – його сестра Ексслармонда і дружина Філіппа; за графа Роже Бернарді (1223-1241) – його сестра Кларміна, чоловік якої, Бернард д'Айї був спалений на вогнищі, та його дружина Ермессенда де Кастельбон, що стала жертвою посмертної ексгумації; за графа Роже IV (1241-1265) його сестра Ексслармонда де Кардон і його дружина Бруніссенда.

В межах узагальнення необхідно констатувати: сутність катаризму як соціального явища була зумовлена рядом чинників. Невід'ємна комунікація представників катарських громад з різними верствами окситанського населення споріднювала ересь з тогочасним соціумом та успішно інкорпорувала її у церковну інституцію. Підтримка катарськими проповідниками емансипації жінок, критика насилля й порушення свобод, встановлених королівським законодавством, робили катаризм новаторською релігійною та суспільною течією. Існування чітко організованої структури і наявність adeptів в усіх феодальних прошарках Лангедока сприяли поширенню та розвитку еретичної ідеології. Завдяки означеним чинникам катарська Церква становила конкуренцію й суттєву загрозу домінуванню Римської курії в духовному житті жителів півдня Франції.

Джерела та література: 1. Истинная Божия церковь и Consolamentum или духовное крещение (Окситанский Дублинский ритуал) // Каратини Р. Катары. – М.: ЭКСМО, 2010. – С. 332-334; 2. Книга двух начал. Liber de duobus principis [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.imperia-duha.ru/article_39.html; 3. Корреспонденция Иннокентия III / Пер. с фр. И. Л. Лашука [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.globalfolio.net/agiograf/dimitriy/month/pope_innocent_III.htm; 4. Consolamentum или духовное крещение (Окситанский Лионский ритуал) // Каратини Р. Катары. – М.: ЭКСМО, 2010. – С. 335-339; 5. Начало Евангелия от Иоанна // Каратини Р. Катары. – М.: ЭКСМО, 2010. – С. 323-324; 6. Тайная вечеря // Каратини Р. Катары. – М.: ЭКСМО, 2010. – С. 324-332; 7. Учение еретиков из Тулузского графства // Каратини Р. Катары. – М.: ЭКСМО, 2010. – С. 342-345; 8. Гильем Тудельский. Песнь об альбигойском крестовом походе / Гильем Тудельский. – М.: Квадрига, 2010. – 320 с.; 9. Ададуров В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). – Л.: Вид-во УКУ, 2002. – 412 с.; 10. Бренон А. Истинный образ катаризма. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://bibleoteka.narod.ru/annbrenon.pdf>;

11. Гутнова Е. В. Крестьянство и ереси // Средние века, 1975. – Вып. 38. – С. 28-38; 12. Дюби Ж. История Франции. Средние века. – М.: Международные отношения, 2000. – 416 с.; 13. История Франции / Под ред. А.З. Манфреда: В 3-х т. – М.: Наука, 1972. – Т. I. – 359 с.; 14. История Европы / Под ред. З. В. Удальцовой и др.: В 8-ми т. – М.: Наука, 1992. – Т. 2. – 808 с.; 15. Каратини Р. Катары. – М.: ЭКСМО, 2010. – 400 с.; 16. Карпантье Ж., Лебрен Ф. История Франции. – СПб.: Евразия, 2008. – 607 с.; 17. Карсавин Л. П. Очерки средневековой религиозности // История ересей. – М.: АСТ, Хранитель, 2007. – С. 9-266; 18. Кенигсбергер Г. Г. Средневековая Европа 400-1500 годы / Пер. с англ. Д.Э. Харитонович. – М.: Весь мир, 2001. – 384 с.; 19. Ли Г. История инквизиции: В 3-х т. – М.: ЭКСМО, 2007. – Т. 1. – 512 с.; 20. Литтлвуд Й. История Франции от древнейших времен до наших дней – М.: АСТ, Астрель, 2008. – 224 с.; 21. Лозинский С.Г. История папства – М.: Политиздат, 1986. – 382 с.; 22. Люшер А. Иннокентий III и альбигойский кресовый поход – СПб.: Евразия, 2003. – 288 с.; 23. Мадоль Ж. Альбигойская драма и судьбы Франции. – СПб.: Евразия, 2000. – 332 с.; 24. Мелвиль М. История ордена тамплиеров – СПб.: Евразия, 2000. – 415 с.; 25. Моруа А. История Франции – СПб.: Гуманитарная Академия, 2008. – 352 с.; 26. Нелли Р. Катары. Святые еретики. – М.: Вече, 2005. – 400 с.; 27. Осокин Н. А. История альбигойцев и их времени: В 2-х т. – М.: АСТ, 2003. – Т. 1, 2. – 896 с.; 28. Очерки истории Франции с древнейших времен до окончания Первой мировой войны / Под ред. А. Д. Люблинской и др. – Л.: УЧПЕДГИЗ, 1957. – 373 с.; 29. Пти-Дютайи Ш. Феодалная монархия в Англии и Франции X-XIII веков. – СПб.: Евразия, 2002. – 446 с.; 30. Сидорова Н. А. Народные еретические движения во Франции в XI и XII веках // Средние века, 1953. – Вып. 4 – С. 75-102; 31. Хегглунд Б. История теологии – СПб.: Светоч, 2001. – 370 с.

УДК [94(431-22):325.54]“1231/1309”

Олександр МАСАН

СІЛЬСЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ У ДЕРЖАВІ НІМЕЦЬКОГО ОРДЕНУ В ПРУСІЇ: ПЕРШИЙ ЕТАП (1231-1309 рр.)

У статті висвітлюються особливості німецької сільської колонізації у Південно-Східній Прибалтиці в 1231-1309 рр. Це був перший етап колонізаційного руху, в якому провідну роль відігравав німецький сегмент. Поряд з ним співіснували польський і пруський сегменти, що мали свою специфіку. До особливостей німецького сегменту відноситься діяльність міщан-рицарів, які від самого початку засновували міста і водночас одержували земські маєтки, пов'язані з «легкою» рицарською службою на користь Німецького ордену як територіального сеньйора. Згодом він почав залучати до Пруссії родовитих рицарів для несення «важкої» рицарської служби з наданням їм порівняно великих маєтків. З початку 80-х років XIII ст. розпочалася німецька селянська колонізація. Її здійснювали локатори, які переселяли селян з Німеччини і засновували чиншові села. Локатори одержували десяту частину землі, вільну від чиншу, і посаду старости-судді з правом отримання 1/3 штрафів. Селяни отримували по 2 гуфи (33,6 га) у спадкове володіння на умовах сплати чиншу в 1/2 марки (або більше) та